

ԿՐԹԱԿԵՆ ԵՐ ՉԲՈՍԱԼԻ
Տ Ե Տ Բ Ե Կ Ե Ն Ե Բ

ԱՅ՝

ԽՕՍՔ

ՎԱՍՆՆ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

ԳՐԵԱՅ Հ. * Ի ՄԽԻԹ. ԻԻԽՏԻՆ

ՀԱՆԵԱԼ ՅԵՒՐՈՊԱ ԼՐԱԳՐՈՅ 1849. ԱՄԻՆ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վ Ի Ն Ն Ն Ե

Մ Ի Թ Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1862. ԹՅԵ.

391:172

h-78

ՄՅՈՒԳՎՋԾ Է 1961 թ.

Խ Օ Ս Ք

Վ. Ա. Ս. Ն.

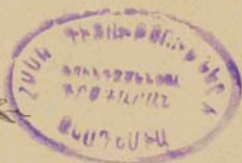
Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ե Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Գ Ր Ե Ը Ց, Հ. * Ի Մ Խ Ի Թ. Ո Ւ Խ Տ Է Ն

Հ Ա Ն Ե Ա Լ Յ Ե Ի Ր Ո Պ Ա Լ Դ Ա Գ Ր Ո Յ 1849 Ա Մ Ի Ն

Ի. Տ Պ Ը Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

518.22

Վ. Ի. Ե. Ն. Ն. Ա.

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1862. ՌՅԱ.

A $\frac{\pi}{9637}$

Խ Օ Ս ք

Վ. Ա. Ս. Ն.

Հ Ա Յ Բ Ե Ն Ա Ս Ի Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Կը տարակուսինք որ մարդ առանց Հայ-
բենասիրութեան մի միայն ճշմարիտ առա-
քինութիւն, մի միայն ստոյգ քանքար կա-
րենայ ունենալ: Ը-դ-դ-ի-ն: Ո-չ-ի-
դ-ի-ն: Գ-ի-ն: Ե. Գ. Ժ. Գ.:

Գեղեցիկ են մարդուն ան ամէն զգածմունքները՝
որոնք թէ՛ ընդհանրապէս բոլոր մարդկութիւնը եւ
թէ՛ մասնաւորապէս որոշեալ մարդիկ իրարու հետ
կապելով, զիրենք՝ աղէկ ըլլալու, բարիք գործելու
ու իրենց նմաններուն օգնելու կ'առաջնորդեն: Աղ-
նուական են բնութեան մէջ անկուած ան ամէն բեր-
մունքները, որոնք կրթութենէն՝ օգնութիւն ու կրօն-
քէն լուսաւորութիւն գտնելով, զմեզ աղէկ քաղա-
քացի, ընկերութեան կամ ազգի օգտակար ու գոր-
ծունեայ անդամ կ'ընեն: Յանկալի են ան ամէն քա-
ղաքական առաքինութիւնները, որոնք մարդուն՝ իր
քաղաքակիցներուն կամ հայրենակիցներուն յառա-
ջագիծութեան, պայծառութեան, երջանկութեան
նպաստաւոր ըլլալու կ'օգնեն:

Իսկ այս աս դեղեցիկ զգածմանց, աս ազնուական
բերմանց, աս ցանկալի առաքինութեանց մէջ չկայ եւ
ոչ մին՝ որ այնպէս ամէն մարդու պատշաճ, ամէն ժա-
մանակ օգտակար, ամէն տեղ հարկաւոր ըլլայ, ինչ-
պէս Հայրենասիրութիւնը: Հայրենասիրութիւնը թէ՛

Հարստին եւ թէ աղքատին, թէ ուսումնականին եւ թէ արուեստաւորին, թէ մեծին ու իշխանին եւ թէ պղտիկին ու հպատակին կը պատշաճի: Հայրենասիրութիւնը թէ երջանկութեան ու թէ թշուառութեան ատեն, թէ պատերազմի եւ թէ խաղաղութեան ժամանակ օգտակար է: Հայրենասիրութիւնը թէ Այրարատայ ամենածաղիկ գաշտերուն եւ թէ Սահարայի ամառայի անապատներուն վրայ, թէ Ասիանացւոյն գետնափոր բնակարանին եւ թէ թագաւորաց սկիսպատ ու մարմարեայ պալատներուն մէջ հարկաւոր է:

Սակայն ս՛վ արդեօք արժանի է աս գեղեցիկ ու ազնուական անունը վրան կրելու, ինչպիսի՞ մարդու կը պատշաճի Հայրենասէր անունը, ս՛վ է ճշմարիտ Հայրենասէր: — Հայրենասէր ան մարդն է՝ որ իր հայրենեացը կամ աւելի աղէկ ըսելու համար՝ իր հայրենակիցներուն վրայ մասնաւոր կերպով ներքին յօժարութիւն ու բերում մը կ'ունենայ: Իրեն փառք ու պատիւ կը համարի նոյն ազգէն ու ժողովրդէն ըլլալը. հայրենեաց պատին ու բիշներուն առջեւը պահելու կը ջանայ. կը զգուշանայ մեծապէս որ ազգին՝ նախատանաց առիթ մը չարուի: Հայրենեաց կամ հայրենակիցներուն վրայ ունեցած սէրն՝ ամէն առթի մէջ խօսքով եւ աւելի եւս գործքով կը յայտնէ. հայրենեաց պայծառանալուն, ծաղկելուն, երջանիկ ըլլալուն հոգ կը տանի ու գործակից կ'ըլլայ: Չէ թէ միայն երջանկութեան ատեն, հապա նաեւ թշուառութեան ժամանակ իր հայրենակիցներէն չի բաժնուիր: Հայրենեաց վիշտ հասցընողներուն ու անիրաւութիւն բնոյններուն՝ ձեռքէն եկածին չափ դէմ կը դնէ. հայրենեաց մէջ պատահելու շարիքներուն առջեւն առնելու, պատահածներուն դարման տանելու ետեւէ կ'իյնայ: Հայրենեաց համար ամենեւին աշխատանք, կորուստ, զոհ աչքին չ'երեւար:

Աւելի եւս բացայայտ խօսելու համար՝ Հայրենասէր ան մարդն է՝ որ հայրենիքն ու ազգը՝ իր տանն ու բնտանեացը պէս կը համարի. եւ իր ազգին բարիքն այնպէս կը փնտռէ, ինչպէս իր զաւկըներուն բարիքը: Իր

տանը պատիւը պահելու եւ համբաւն երեւելի բնելու համար աշխատածին շափ՝ իր հայրենակիցները պատուաւոր, համբաւաւոր բնելու կը զբաղի: Ինչպէս որ իր տան վրայ վտանգ մը հասած ատեն՝ փոյթն ու մտադրութիւնը կը զարթնու, նոյնպէս ալ հայրենիքը վտանգի մէջ տեսած ատեն՝ ամէն ջանքն ու ծիգը ի գործ կը դնէ: Հայրենասէրն աս բնդ-հանրապէս բոլոր իր հայրենակիցներուն, բովանդակ իր ազգին մէկտեղ բրածները՝ համեմատութեամբ անոնցմէ ամէն մէկուն ալ կ'ընէ. ուստի եւ ամէն մէկ իր հայրենակիցին աղէկութեան, յառաջադիմութեան կ'օգնէ, զինքը կարօտութեան մէջ տեսած ատեն՝ օգնութեան կը հասնի, նեղութիւն հասցընողներուն դէմ կը պաշտպանէ, վշտերու ատեն կը մխիթարէ: Մէկ խօսքով՝ եղբայրսիրութեան պահանջածը՝ մասնաւոր կերպով իր հայրենակիցներուն վրայ կը կատարէ:

Հայրենասէր մարդուն յատուկ եղած աս ամէն շքնաղ ու ցանկալի գործքերը, Հայրենասիրութեան յառաջ բերած աս ամէն բարիքները տեսնելէն ետեւ՝ ո՞վ կրնայ չազազակեւ. Ս՛հ, գեղեցիկ առաքինութիւն, ազնուական հուր, սրանչեւի սէր. երանի՛ ազգին՝ որուն անդամներն աս գեղեցիկ կապով իրարու հետ կապուած են, երանի՛ ժողովրդեան՝ որուն որդւոցը սրտին մէջ աս ազնուական հուրը վառուած է, երանի՛ աշխարհին՝ որուն բնակիչներուն մէջ աս շքնաղ առաքինութիւնը կը տիրէ:

Ասկայն Հայրենասիրութեան վրայ աս զարմանքն ունենալէն վերջը՝ հարկաւ ամէն մարդուն մտքին մէջ աս երկու խնդիրը կը ծնանի. նախ՝ թէ երեւակայական բան է արդեօք, թէ՛ կարելի բան, եւ իրօք եղած են ու կան մարդիկ՝ որ ունենան. երկրորդ՝ ամէն առանձնական մարդուն վրայ ինչ պարտք կը դնէ, կամ թէ Հայրենասիրութիւնն ի գործ դնել՝ Հայրենասէր ըլլալ ուզողն ինչ պիտ'որ ընէ եւ իր Հայրենասիրութիւնը գլխաւորաբար ինչ բանով պիտի ցուցնէ: — Աս երկու խնդրոց լուծումը պիտի ըլլայ մեր խօսակցութիւնն:

Հայրենասիրութեան զգածմունքը մարդուն այնպէս բնական է, որ շենք սխալիւր եթէ բնենք թէ ամէն մարդ աշխարհք եկած ատեն մէկտեղ կը բերէ: Աս զգածմունքն ո՛չ հայրենեաց զեղեցկութենէն ու հեշտականութենէն, մատակարարած զխրութենէն ու հոն վայելուած քաղցրութենէն. ո՛չ հայրենակիցներուն բարի, առաքինի ու աղնուարարոյ ըլլալէն. ո՛չ ազգին հզօր, իմաստուն, պատուաւոր ըլլալէն կախում ունի: Ամէն օրուան փորձը մեզի ասոր անհակառակելի ցոյցը կու տայ: Իսլանտացին իր սառուցեալ լճերուն քով, Ափրիկեցին իր կրակ կտրած աւազին վրայ աւելի սիրով ու հաճութեամբ կը բնակի, քան թէ քաղցրախառն ու հովասուն դաշտերու եւ զեղեցիկ բլուրներու վրայ: Այլրենի մը իր փլիլկած սղորմելի խրճիթին կամ մխով մրճատած գետնափար այրին մէջ աւելի քաղցրութիւն կը զգաց, քան թէ հոյակապ քաղաքներու զարգարուն ու փառաւոր ապարանքներուն մէջ: Գնա Ամերիկայի ամենէն սղորմելի ու վայրենի ցեղէն մարդու մը՝ քու երկրիդ զեղեցկութիւնն ու աղնուութիւնը, քու ազգիդ մեծութիւնն, արիութիւնն, առաքինութիւնները, քաջագործութիւնները մէկիկ մէկիկ պատմէ. հայրենակիցներուդ բարի բարի բնաւորութիւնն, իրենց բնկերներուն երջանկութեան համար ըսած բարերարութիւնն առջեւը դիր. նայէ քու սաստիկ ճարտարաբանութեամբդ ու զօրաւոր փաստերովդ կրնաս զինքն համոզել որ քու հայրենիքդ իր հայրենիքէն ազէկ, քու ազգդ իր ազգէն վեր համարի: Եւ ոչ ալ կրնայ ըմբռնել որ իր հայրենիքէն աւելի զեղեցիկ երկիր՝ իր ցեղէն աւելի զօրաւոր ու աւելի երջանիկ ազգ մը կարող ըլլայ գտնուիլ:

Աթէ այսպիսի մէկն ըստ պատահման իր հայրենիքէն դուրս ելլէ, թէպէտ եւ զացած երկիրն իր

Ծնընդեան տեղէն հազարապատիկ աղէկ ըլլայ, թէպէտ եւ նոյն տեղը տեսակ տեսակ դիւրութիւններ ու վայելմունքներ ունենայ, օրը շի տեսներ որ նորէն իր բնիկ երկիրը գառնայ: Ամէն օր, ամէն ժամ, ամէն բոլոր իր հայրենիքը կը յիշէ. ջինջ ու պայծառ երկինքի տակ՝ իր մշտնջենաւոր ամպերով ու մշուշով պատած երկինքը կը փնտռէ. կարկաջասահ առուակի քով, քաղցրախօս թռչուններու մէջ՝ իր ահագին հոսանքներն, իր ամայի անապատներուն զազաններուն մաւրնշիւնը կը խնդրէ. քաղցր երաժշտութիւններու, զարմանալի տեսարաններու մէջ՝ իր ցեղին վայրենի սրնգին, անձուռնի պարերուն կը փափաքի:

Աւելի զարմանալին ան է՝ որ կարծես թէ մարդ որչափ որ հայրենիքէն աւելի հեռու կը գտնուի, այնչափ ալ հայրենեաց սէրն ու անձուկը սրտին մէջ աւելի կը սաստկանայ: Մարդս իրօք հայրենիքը դառնալ չկրցած ատեն՝ դէթ ինք զինքը երեւակայութեամբ խաբելու կը ջանայ: Ամէն տեսած բաները, ամէն լսած խօսքերը՝ իր քաղցր հայրենիքը յիշել կու տան իրեն: Շատ անգամ շնչին առարկայ մը, բլրակ մը, դաշտ մը, պարտէզ մը, առուակ մը, հովուական սրինդ մը, ոչխարի մը մայելը, թռչնոյ մը երգը՝ զինքը մտօք իր ծնընդեան երկիրը կը փոխադրէ: Օտար երկրի մէջ կարծես թէ բովանդակ բնութիւնն իր զօրութիւնը կորսնցուցած է, եւ իբրեւ թէ իրական բան ըլլալէն դադրելով՝ մարդուս հայրենեացը ստուերը կը դառնայ, հայրենեացը պատկերը կ'ըլլայ: Ասոր համար է միանգամայն որ իր հայրենիքէն եկած ամէն նաեւ փոքր ու շնչին բաներն ալ օտար երկրի մէջ աչքին առջեւ մեծ ու յարգի բան կ'երեւայ: Իր երկրէն բերուած մեռած թռչուն մը, չորցուցած տունկ մը, ձեռագիր մը՝ սիրտն ու բախտութեամբ կը լեցընէ, պանդխտութեան տրամութիւնը քիչ մը ատեն մոռնալ կու տայ: Ասոր համար է դարձեալ որ հայրենիքէն ու հայրենակիցներէն հեռու տեղ մը բնակողն իր հայրենակիցներէն մէկը տեսնելը՝ արտաքոյ կարգի մեծ ու բախտութիւն կը պատճառէ:

Պանդխտութեան մէջ երկու ազգակիցներու առաջին տեսութիւնը, մայրենի լեզուաւ խօսուած երկու խօսք՝ մէջերնին մեծ բարեկամութիւն ու մտերմութիւն հաստատելու բաւական կ'ըլլայ: Աս օտար երկրի մէջ ազգայնոյ մը տեսութենէն ծագած ուրախութիւնը՝ երկայն ժամանակ հայրենիքէն հեռու մնացողէն ուրիշ մարդ չի կրնար աղէկ իմանալ:

Պարծեալ որչափ որ մարդն իր հայրենիքէն հեռու բռնող արգելքը մեծ է, կարծես թէ Հայրենասիրութիւնն այնչափ աւելի կը սաստկանայ. ուստի եւ արտորուած մարդէ մ'աւելի հայրենեաց անձուկ ու սերունեցող դժուարաւ կրնայ գտնուիլ: Միայն թէ արտաքոյ կարգի դիպուած մը, սաստիկ սեր մը զինք իր պքօտրանաց երկրին հետ չկապէ, կամ թէ իր սաստիկ կիրքերը հոնտեղը իրենց նորանոր ծարակ չգտնեն, հայրենեաց ու հայրենակիցներուն անձուկէն ու կարօտէն կը մաշի: Շատ անգամ աս կարօտն ու անձուկն՝ առանց ուրիշ պատճառի՝ մարդուն վրայ մահացու հիւանդութիւն մը կը բերէ, որ Հայրենեաց հիւանդութիւն կ'անուանուի, եւ ասոր՝ նորէն հայրենիքը դառնալէն ուրիշ դեղ չի կրնար գտնուիլ: Աւստի եւ շատերն օտար երկրի մէջ իրենց Հայրենասիրութեան զոհ եղած, կեանքերնին կորսընցուցած են:

Աս ամէն երեւոյթներն ինչ բանով կրնանք մեկնել, Այրենի ու ամենեւին կրթութիւն շունեցող մարդուն ո՞վ սորվեցուցած է որ ամէն մարդ իր հայրենիքն ու հայրենակիցները սիրելու պարտականութիւն ունի, ո՞վ զինքը կրթած է որ աս սերէն ծագած պարտքերը կատարէ. այսպիսի ընդհանուր զգածման պատճառ ո՞վ կրնայ ըլլալ, բայց եթէ բնութիւնը: Բնութիւնն ամենուն սրտին մէջ հայրենեաց այնպիսի սեր մը վառած է, որ ամենեւին բան մը չի կրնար մարել. կամ թէ Շաղպարիանին խօսքը գործածելու համար՝ Նախասնամութիւնն ամէն մարդուն ստուըններն իր ծնընդեան երկրին հետ այնպիսի մագնիսով մը կապած է, որ անյաղթելի է: Ինչպէս որ մարդ բնութեամբ իր կենացը

պահպանութեան ետեւէն կ'իյնայ, ինչպէս որ ամէն ծնողք բնութեամբ իրենց զաւկրները կը սիրեն . . . նոյնպէս ալ ամէն մարդ բնութեամբ իր հայրենեացը, իր հայրենակիցներուն ծածուկ յօժարութիւն ներքին բերում մը կ'ունենայ: Անոր համար ինչպէս որ անձնասպանը բնութեան հրէշ մը կը համարուի, ինչպէս որ իր զաւկրները շտիրողը բնութեան հրէշ մըն է . . . նոյնպէս ալ իր հայրենիքը շտիրողը, հայրենակիցներուն վրայ գութ ու յօժարութիւն չունեցողը՝ բնութեան հրէշ մըն է: Եւ գարձեալ ինչպէս որ միայն գաղանային ու ահագին կիրք մը կրնայ ծնողաց սրտէն որդւոց սերը հանել, նոյնպէս ալ մարդուս սրտէն աս բնածին Հայրենասիրութիւնը հանելու համար՝ բնութեան դէմ ահագին ու հրէշական կիրք մը հարկաւոր է: Չեմ խօսիր հայրենեաց աստելութիւն ունենալու, ազգատեաց բլալու վրայ. վասն զի թէ մէկ կողմանէ անկարելի կը համարիմ որ այսպիսի հրէշ կարենայ գանուիլ, եւ թէ մէկալ կողմանէ չեմ կրնար բաւական զգուելի անուն մը գանել այսպիսի զարհուրելի մնլութիւն մը, ասանկ այլանդակ գաղան մը բացատրելու. եւ ոչ ալ բնութեան հրէշ ըսելով՝ այսպիսիներուն վրայ ճիշդ գաղափար կրնայ տրուիլ:

Մինչեւ հիմա բառնիս բաւական կը համարինք Հայրենասիրութեան՝ ամէն մարդուն աւել վայրենիներու ալ բնական կամ բնատրոյս բլալը ցուցնելու համար: — Ասկից ամէն մարդ ինք իրմէ կրնայ մակարբերել որ եթէ առանց ուսման ու կրթութեան ալ (բաւական որ բնութիւնն արտաքին պատճառներով խանգարուած չըլլայ) այսչափ տարածեալ ու զորաւոր է Հայրենասիրութիւնը, պէտք է որ աւելի եւս սաստկանայ ու գործունեայ ըլլայ, եթէ նաեւ կրթութիւնն՝ օգնութեան հասնելով բնութեան՝ պատճառներով ալ աս սիրոյն որչափ պատշաճ, որչափ օգտակար, որչափ հարկաւոր բլալը ցուցնէ: Ամէն մարդ կրնայ իմանալ որ եթէ վայրենին ալ ամէն դիւրութենէ ու քաղցրութենէ

զուրկ հայրենիքը, բիրտ ու կոշտ հայրենակիցները կը սիրէ, պէտք է որ կրթուած անձ մը իր գեղեցիկ ու երկնից առատ ձիւքերովը զարդարուած հայրենիքը, եւ իմաստուն, մեծանձն ու հզօր հայրենակիցները շատ աւելի սիրէ:

Եւ իրօք ալ այսպէս է: Երկայն ժամանակ պատմութեան մէջ թարթափած բլլալ հարկաւոր չէ տեսնելու համար որ թէ հին ու թէ նոր կրթեալ ու քաղաքականացեալ ազգերու մէջ Հայրենասիրութիւնը ինչպէս սովորական բան մըն է, եւ ինչպիսի մեծամեծ գիւցազուէքներ յարուցած, ինչպիսի մեծագործութիւններ բնել տուած է: Ղուկիանոսին ըսածին պէս՝ կրթեալ ազգերու մէջ Հայրենիք բառն այնպիսի ծածուկ զօրութիւն ունի՝ որ վախկոտներն ալ կ'արիացընէ, եւ ամէն տեսակ սքանչելիքներ գործել կու տայ: Յոյնք եւ Հռոմայեցիք կը ջանային Հայրենասիրութիւնը կաթին հետ մէկտեղ իրենց զաւկըներուն հազարգելանոր համար ալ իրենց մէջ տղոց արտաբերած առաջին բառերէն մէկը՝ Հայրենիք բառն էր: Ասով այնչափ հայրենասէր մարդիկներ ունեցան, ասով այնչափ մեծամեծ վտանգներու մէջ յաղթող եղան, ասով մեծցան, պայծառացան, զօրացան: Չի գտնուիր մէջերնին մէկ անուանի մարդ՝ որ Հայրենասիրութեան մէջ նշանաւոր եղած չըլլայ. Լիկուրոս, Սողոն, Միլտիադէս, Թեմիստոկլէս, Արիստիդէս, . . . Բուտոս, Ատտոն, Փարիոս, Ռեզուզոս, Գեկիոս, Փարբիկիոս, Աիկերոն, . . . ամէն ալ Հայրենասէր էին, ամէնն ալ հայրենեաց համար մեծամեծ գործքեր գործեցին, ամէնն ալ հայրենիքնին ամէն բանէն նաեւ իրենց կեանքէն վեր կը բռնէին: Ազգասէր էին առանց անձնասիրութեան. Թեմիստոկլէս հասարակապետութեան օգտակար խորհուրդ մը տուած ասան՝ տեսնելով որ Եւրիբիատէս զաւազանը վերցուցած կ'ուզէ զարնել, աս երեք բառ կը զրուցէ. «Չձրկ, բայց լաէ»: Ռեզուզոս՝ գիտնալով որ իր գերութենէն ազատելովը հայրենեաց վնաս պիտ'որ ըլլայ, մեծ աշխատութեամբ ձերակոյտը կը

Համոզէ որ զինք չազատեն, եւ կարքեդոն դառնալով՝ սաստիկ տանջանքներով կը մեռնի: — Հայրենասէր էին առանց չահասիրութեան. Արիստիդէս երկայն ժամանակ Աթէնքին ելեւմուտքը ձեռքն ունենալէն ետեւ՝ մեռնելու ատեն եւ ոչ յուզարկաւորութեանը համար հարկաւոր եղած ստակը կ'ունենայ: — Հայրենասէր էին առանց փոքրոգութեան. Բրուտոս հայրենիքը պահպանելու համար՝ հայրենեաց մատնիչ ըլլող իր որդւոց զլուխը կտրելու վճիռ կու տայ: — Մայրերն իրենց սաստիկ Հայրենասիրութեամբը կարծես թէ մինչեւ իրենց որդւոց գութը կը մտնային: Ո՞վ առանց արցունք թափելու կրնայ կարգալ ան Սպարտացի կնոջ իր որդւոյն ըսած խօսքը. Արի, որդեակ, զէնք առ հայրենիքը պաշտպանելու, եւ ուրիշ կերպով ետ մի դառնար, բայց եթէ կամ վահանովդ կամ վահանիդ վրայ. (այս ինքն կամ վահանդ ձեռքդ՝ յաղթող, եւ կամ հայրենեացդ համար մեռած:) Ո՞վ կրնայ առանց սիրան ելելու լսել ուրիշ մօր մը՝ պատերազմի մէջ որունքին մէկը կորսնցընող որդւոյն ըսածը. Ուրախ եղիք, որդեակ, մխիթարուէ. ինչու որ երբեք քայլ մը չես կրնար ընել առանց յիշելու որ հայրենիքդ պաշտպանած ես: — Շատ անգամ հայրենեաց անունն արտաբերելը՝ բաւական կ'ըլլար բորբոքած կիրքերը մարելու, մուրեւանները կարգի բերելու. Մենեննիոս Ագրիպպա՝ զլուխ քաշած ու Հռոմէն դուրս Նուիրական լեռան վրայ ժողովուած ժողովուրդը նորէն հնազանդութեան դարձրնելու համար, Աետուրիա՝ սաստիկ զօրքով Հռոմի վրայ եկող որդին Արիստան իր վնասակար խորհրդէն ետ կեցրնելու համար, Ատան՝ Հռոմացեցւոց օրէնքներն ու հին բարքերը պահպանելու համար, Աիկերոն՝ Ատախլինայի կողմնակիցներն անկէ բաժնելու համար, . . . Հայրենիք, Հայրենասիրութիւն բառերը դորձածեցին, հայրենեաց վրայ խօսեցան, եւ անով իրենց ուղածին հասան:

Իսկ Հայաստանեայց Հայրենասէրները մէկիկ մէկիկ յիշատակեն աւելորդ կը համարիմ. ինչու որ մեր Հայ-

րենասէր դիւցազանց պատմութիւններն՝ ամէն ճշմարիտ
 Հայրենասէր չէ թէ միայն աղէկ գիտէ, հապա նաեւ
 իւրաքանչիւր ոք իր չափին ու աստիճանին համեմատ
 եւ ժամանակին պարագաներուն ներածին չափ՝ անոնց
 օրինակին նմանելու կը ջանայ: Ա՞յլ չի գիտեր Հայկայ
 մեր առաջին նահապետին Հայրենասիրութիւնն, որ
 հայրենիքը ծառայացրնելու համար եկող Քելին սաս-
 տիկ ու ահեղ զօրութիւնը բանի աեղ չդրաւ, իրեն պէս
 Հայրենասիրութեամբ վառուած քիչ մարդիկներով
 դիմացն ելաւ, հետը զարնուեցաւ, յաղթեց ու հայ-
 րենիքն ազատ պահեց: Ա՞յլ չի գիտեր Արամայ Հայրե-
 նասիրութիւնը, որուն գերագանց կերպով հայրենեաց
 սէր ունենալուն համար Պատմագիրն ալ* իրեն մաս-
 նաւորապէս Հայրենասէր գեղեցիկ ու փափաքելի ա-
 նունը կու տայ. որուն անձանօթ է իր նախանձախնդրու-
 թիւնը, որ թշնամիներուն յաղթելը բաւական չհա-
 մարելով՝ իրենց հրամայեց որ հայերէն լեզու սորվին
 ու հայերէն խօսին: Ա՞յլ չի գիտեր Արայի Հայրենա-
 սիրութիւնը, որ աւելի ուղեց նախախնամութեան ի-
 րեն յանձնուած հպատակները հայրաբար կառավարել,
 քան թէ Ասորեստանեաց հզօր թագաւորութեան թա-
 գաւոր ըլլալ, եւ աս բանիս համար կեանքն ալ սիրով
 հայրենեաց զոհ բրաւ: Հայաստանեայց երեւելի Հայ-
 րենասէրները մէկիկ մէկիկ յիշատակելու համար պէտք
 էր Հայկազանց, Արշակունեաց, Քաղբատունեաց, Ռու-
 բինեաց ցեղերուն երեւելի իշխաններն ու թագաւոր-
 ները բոլոր մէջ բերել, անոնց իշխանութեան ատեն
 ծաղկող հայրապետներուն, զօրավարներուն, նախա-
 բարներուն, զբաղէտներուն վրայ խօսիլ, նաեւ անիշ-
 խանութեան ժամանակ ալ ատեն ատեն ելող անուանի
 մարդիկներուն վրայ խօսելու էր, որ տեղերնիս թող
 չի ասար:

Իսկ թէ որ Հայրենասիրութեան՝ կրթեալ ազգե-
 րու մէջ պատճառած երեւելի գործքերն ու բարիքները

* Խորենացի. Գիրք Ա. ԳԼ. ԺԳ:

մանրամասն դնել ուղեինք, կարծեմ որ եւ ոչ հատու-
րաւոր զբքեր բաւական կ'ըլլային: Այսչափ միայն կը
զբուցենք որ աշխարհքիս մէջ ինչ որ երեւելի, ինչ
որ մեծագործ, ինչ որ դիւցազնական բան կայ, ամէն
ալ կամ բուն Հայրենասիրութենէ ծագած են, եւ
կամ գտնէ շկայ մէկը՝ որուն Հայրենասիրութիւնը պատ-
տաւոր եղած չըլլայ: Հայրենասիրութիւնը պատեբազմի
մէջ սբանշելիքներ կը գործէ: Խաղաղութեան ատեն՝
արուեստներուն ու գիտութիւններուն ծաղկելուն գոր-
ծակից կ'ըլլայ: Թշուառութեան ատեն՝ վիշտ կրողնե-
րուն թիւը կը քիչցրնէ կամ նեղութիւնը կը նուազցընէ.
բարեբախտութեան ժամանակ՝ երջանկութիւնը շա-
տերուն վայելել կու տայ: Չկայ մարդկան դատ, չկայ
արուեստ, չկայ գիտութիւն, որ Հայրենասիրութեան
մեծ պարտականութիւն չունենայ:

Այսչափ կը գործէ Հայրենասիրութիւնը կրթեալ
ազգաց մէջ, այսչափ շատ են Հայրենասէրք քաղաքա-
կանացեալ ժողովրդոց մէջ. իսկ թէ որ քրիստոնէական
կրօնքն իր բարեբար թեւերը Հայրենասիրութեան վրայ
տարածէ, երբ որ աս երկնային հօւրը՝ Հայրենասիրու-
թեան մէջ գտնուած երկրաւոր մասունքը մաքրէ հանէ,
իր ամէն բան շափաւորող իմաստութեամբը Հայրենա-
սիրութիւնն իր պատշաճ շափին մէջ պահէ, մէկ խօս-
քով՝ երբ որ կրօնքը՝ Հայրենասիրութիւնն աւելի եւս
ազնուացընէ, ան ատեն՝ ալ ոչ իր գովութիւնն ընելու
բաւական խօսք կրնայ գտնուիլ, եւ ոչ ալ մարդս
կրնայ վրան սբանշանալով յազիլ: Չենք ուղեր աս
կրօնական Հայրենասիրութեան վրայ ճառել, վախնա-
լով որ չըլլայ թէ մեր տկար խօսքերով՝ բուն իրը տկա-
րացընենք. հապա միայն քանի մը օրինակ կ'ուզենք
բերել, եւ համառօտութեան համար՝ օտար օրինակները
մէկդի ձգելով՝ ազգային պատմութենէն կ'առնենք.
բայց կը ստիպուինք անոնց մէջէն ալ քանի մը երեւե-
լիները միայն վեր ի վերջ յիշատակել:

Մեր կրօնական Հայրենասէրներուն մէջ ամենէն

յառաջ ո՞վ արդեօք յիշատակուելու արժանի է, եթէ ոչ ան զարմանալի Անձը, որ աստուած սիրութեամբ ու Հայրենասիրութեամբ միանգամայն բորբոքած ըլլալով՝ ընդհանուր ազգը քրիստոնէական կրօնին դարձուց: Իր քրիստոնէական Հայրենասիրութեան ընթացքը գործքով սկսելէն յառաջ ցուցուցած սաստիկ տիրասիրութեան, սքանչելի անձնուրացութեան, քաջասիրտ մեծանձնութեան վրայ խօսիլն աւելորդ կը համարիմ. արդէն այս ամենայն իր հաւատոյ զաւկրներուն սրտին մէջ անջինջ տպաւորած է: Ամէն Հայ մարդ աղէկ զիտէ թէ աս աստուածպաշտութեան քաջ Նաստական իր բարձր պաշտօնն ի գործ դնելու սկսելէն յառաջ՝ ինչպիսի տանջանքներէ անցաւ: Եթէ Աստուծոյ խորհուրդներուն մեկնութիւն տալը յանդգնութիւն չի թուիր, կրնանք ըսել որ իրեն այնչափ ահագին տանջանքներ կրելը թող տալուն պատճառներէն մէկն ալ աս էր, որ ետքը իր Հայրենակցաց աւելի սէր ունենայ. ինչու որ մէկու մը պատճառաւ կրուած նեղութիւններուն ու վշտերուն սաստիկութիւնը՝ հասարակօրէն իրեն ունենալու սիրոյն շափը կ'ըլլայ, ինչպէս՝ մայրերն իրենց որդւոց այնչափ աւելի սէր կ'ունենան, որչափ աւելի ցաւով որ զիրենք ծնած են: Ուստի եւ երբ որ մէյ մը Ս. Գրիգոր իր բարձր ու աստուածային Հայրենասիրութեան ընթացքը սկսաւ, այնչափ մեծ եռանդով իր Հայրենակիցներուն օգտին համար կը գործէր, որ ամենեւին աշխատութիւն մը, նեղութիւն մը աչքին առջեւ բան չէր երեւար. օրերն ու շաբաթները բոլորովին առանց հանգչելու անսուաղ կ'անցընէր, եւ միայն իր հոգեւոր խօսից հացը սիրելի Հայրենակիցներուն ջամբելով կը յոգենար: «Անդադար զցայգ եւ զցերեկ ոչ դադարէր երբեք աւուրս վաթսուն եւ հինգ խօսել, խրատել եւ ուսուցանել եւ հաստատել»*: Իսկ ան ընդարձակ Հայոց աշխարհին ամէն կողմը պտրտելով՝ մեհեանները քակելու, կռոյց արձանները կործանելու, քրմերը յաղ-

* Ագաթ. Ճ. 541:

Թահարելու եւ դարձրնելու, ամէն տեղ եկեղեցիներ
կանգնելու, վանքեր շինելու, գպրոցներ բանալու, ու-
սում ու կրթութիւն տարածելու համար կրած աշխա-
տանքներն ու վշտերը ո՞ր գրիչ բաւական է ստորագրել:
Այսպէս իր հայրենակիցներուն նուիրեց բոլոր իր պա-
տուական կեանքը:

Առսաւորչին աս գեղեցիկ ոգին իր աստիճանին
հետ մեկտեղ իր զաւկրներուն ու յաջորդներուն անդաւ-
Արիստակէս, Արթանէս, Յուսիկ, Գրիգորիս, ամէնքն
աւ նոյն սիրով իրենք զիրենք հայրենեաց համար զո-
հեցին: Բայց կրնանք համարձակ ըսել որ զամէնքը
գերազանցեց Մեծն Ներսէս: — Ներսէս Մեծ. Հայ-
րենասէր սրտի ինչ քաղցր ու ցանկալի անուն: Լսենք
մէյ մը հին Պատմագրին իր վրայ ըսածները. «Երկիւղած
ի Տեառնէ Աստուծոյ . . . մարգասէր, . . . սաստիկ ի-
մաստուն, եւ առանց ակնառութեան՝ իրաւանց իրաւա-
բար . . . աղքատասէր: . . . Եւ առ իւր ընկերս ըստ
պատուիրանին սիրել զամենայն ընկեր իրրեւ զանձն:
. . . Եւ զաղքատս եւ զտառապեալս այնպէս սիրէր եւ
ակն ածէր ի վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս եւ
զկերակուր հասարակէր ընդ նոսա: Եւ նեղելոց եւ
տարակուսելոց օգնական եւ վերակացու եւ ջատագով
ամենայն զրկելոց լինէր նա»*: Աս սքանչելի ոգին ունէր
Ներսէս զեռ զինուորութեան մէջ եղած ատեն. ասկից
կրնայ մակարերու իւր թէ ինչ աստիճանի հասած պիտ'որ
ըլլայ, երբ որ բոլոր աղգին հայրապետ ընտրուելով՝
հասարակաց հայր եղաւ: Եւ ստուգիւ հօր պէս, մա-
նաւանդ թէ կը համարձակիմ ըսել՝ հօրմէ աւելի սի-
րեց ու հոգաց իր հայրենակիցները: Աս իր Հայրենա-
սիրութեան սքանչելի գործքերուն ո՞ր մէկը յիշեմ:
Ամէն տեղ հիւանդանոցներ, աղքատանոցներ շինեց,
եւ ամենուն մուտք կապեց, որպէս զի աղքատներն ու
խեղերը հանգստութեամբ հոն ապրին, եւ դռնէ դուռ
պտրտելով մուրանալու չհարկադրին: Ան ալ բաւական

* Բուգ. Դպր. Դ. ԳԼ. Գ. 68, 69:

չէ, աղքատները, տառապեալներն ու ցաւագարները շատ անգամ առնոր կը ժողովէր, եւ իր սեղանն առած՝ մէկտեղ կերակուր կ'ուտէր, մանաւանդ թէ իրենց կը ծառայէր ու սուրբ ձեռուրներովը ոտուրնին կը լուար, վերքերնին կը պատէր, կը մխիթարէր, կ'ուրախացընէր: Այրիներուն ու որբերուն դարման կը տանէր ու վշտերնին կը թեթեւցընէր. գերիները կը փրկէր, բանտարկեալներուն այցելութեան կ'երթար, ու շատերը կ'ազատէր: Հայաստանի ամէն կողմերը դպրոցներ, վարժարաններ շինել կու տար, ու ամէն կողմանէ քաջ փարձապեաներ ժողովելով՝ ուսումն ու գիտութիւնը հայրենեաց մէջ տարածելու փոյթ կը տանէր: Արջը չէր դար թէ որ հայրենեաց բարւոյն համար բրածները, թագաւորութեան օգտին ու հաստատութեան համար դորձածները ուզէինք մէկիկ մէկիկ յիշել. անոր համար խօսքերնիս կը փակենք Քուզանդայ բսածովը. «Առ ամենեւեան զերատ վարդապետութեանն առհասարակ իբրեւ զհայր բաղմազութ՝ իբրեւ զմայր զթամ յուցանէր. զհօգեւոր սիրոյն եռանդն ամէր առ ամենեւսին . . . : Եւ զվերակացութիւն աշխարհին ամենայն հոգաբարձութեամբ առանց ամենայն յուլութեան եւ ամենայն յապաղութեան տանէր մինչեւ ի վախճան իւր, եւ ոչ երբեք ուրեք եղեւ նման նմա այլ ոք ի Հայաստան երկրին»*:

Մեծն Ներսէս յիշելէն ետեւ՝ արդեօք ուրիշ մէկը կրնա՞նք գտնել, որ այնպէս երեսելի բլլայ, մինչեւ իր Հայրենասիրութիւնը՝ անոր համեմատութեամբ ոչինչ կամ փոքր բան չերեսայ: — Շատ հեռու ժամանակ երթալու, շատ երկայն փնտռելու հարկ չկայ. իրմէ քիչ մը վերջը առջեւնիս այնպիսի անձինք կ'ելլեն, որոնք եթէ զՆերսէս չգերազանցեցին նէ, գոնէ իրմէ վար ալ չմնացին: Սբանչեւին Սահակ մեծ եւ իր աջակիցը Մեարոպ վարդապետ: Ի՞նչ ընդարձակ դաշտ կը բացուի առջեւնիս. իրենց զարմանալի Հայրենասիրութիւնը եւ

* Բուզ. Իսր. Դ. ԳԼ. Գ. 79:

անկից ծագած բարիքներն աղէկ իմանալու համար՝ պո-
րեան բոլոր պատմութիւնն ու խորենացողն մէկ մասը՝
գոնէ քաղելով հոս բերելու էր: Ապա թէ ոչ՝ ինչպէս
կարելի է որ հայերէն գիր ու դպրութիւն գտնելու
համար իրենց ունեցած փոյթը, կրած անհնարին աշխա-
տութիւնները, բրած ճամբորդութիւնները, թափած
բրտիքները, անբուն անցուցած գիշերները, անսուազ
մնացած ցորեկները . . . նկարագրենք: Ինչպէս կրնանք
հայերէն դպրութիւնը ծագկեցընելու, լեզուն մշակե-
լու, դպրոցներ հաստատելու, աշակերտներ կրթելու,
ազգին մէջ ուսում ու գիտութիւն տարածելու համար
բրածնին տկար լեզուով բացատրել: Աս միայն բաւա-
կան ըլլայ բսել, որ եթէ իրենք չըլլային՝ գուցէ լե-
զունիս բոլորովին կորսուած կամ մեզի անձանօթ լե-
զու մ'եղած կ'ըլար, գուցէ, գուցէ (կը զարհուրիմ ը-
սելու) ազգայնութիւննիս բոլորովին կորսնցուցած՝
Պարսից ու Յունաց մէջ խառնուած կ'ըլլայինք . . . :
Իսկ եթէ հայրենիքնիս զանազան մեծամեծ թէ ներ-
քին ու թէ արտաքին վտանգներէ ազատելու համար
ունեցած փոյթերնին ալ ասոր վրայ աւելցընենք, ան
ատեն ամենեւին շէնք տարակուսիր զիրենք իբրեւ եր-
կրորդ Լուսաւորիչ մեծարել:

22.85

Իայց ինչ բսնք իրենց ձեռնասուն աշակերտնե-
րուն ու իրենց յաջորդներուն վրայ, որոնց մէջէն մէկը
չկայ՝ որ իրենց հարցը ճշմարիտ ու աստուածային Հայ-
րենասիրութեան հոգին ժառանգած չըլլայ: Ասոնց
մէջէն ելան ան զարմանալի նահատակները՝ զորոնք
կրնանք իրաւամբք Հայաստանեայց Հայրենասէրներուն
պատկն անուանել, այս ինքն՝ Արարանանք ու Ղեւոն-
դեանք: Ասոնց Հայրենասիրութիւնը՝ որ աստուածային
սէրէն կառավարուած ու առաջնորդուած էր, ստուգիւ
մինչեւ գիւցազնութիւն կը հասնի, եւ կրնանք ճշմար-
տութեամբ բսել թէ իրենց Հայրենասիրութեանէն մեծ
Հայրենասիրութիւն չի կրնար գտնուիլ. որովհետեւ
իրենց հարստութիւնն, աստիճանը, պատին, ամէն
բան հայրենեաց զոհ ընելէն, հայրենեաց ազատու-

A 9637

Թեան, հայրենատուր կրօնից պաշտպանութեան, հայրենիքը կռապաշաներու բռնութենէն ու հայրենակիցները կռապաշտութենէն ազատելու համար կեանքերուն մինչեւ վերջին րոպէն պատերազմելէն ետեւ՝ իրենք զիրենք ալ զրին հայրենեաց համար, կեանքերնին ալ զոհեցին հայրենեաց կրօնին համար:

Խօսքերնիս շատ շերկընցընելու համար հարկ է որ լուութեամբ անցնինք Ե. դարէն մինչեւ ԺԷ. դար: Լսենք այնչափ երեւելի հայրապետները, որոնց՝ ազգը բարեկարգելու, հայրենի աւանդութիւնները հաստատուն պահելու, ազգը յառաջացընելու եւ լուսաւորելու համար ըրած ջանքն ու ծիզը անկարելի է որ Հայրենասէր սիրտ մը չշարժէ: Լսենք այնչափ հոյակապ թագաւորներն, իշխաններն ու զօրապետները, որոնք արեամբ ու կեանքով իրենց Հայրենասիրութիւնը պսակեցին. եւ անցնինք ան սքանչելի անձին, որուն նմանը շատ դարերու մէջ հազիւ աշխարհք կու գայ, որուն անունը ամէն Հայ յարգութեամբ բերանը կ'առնու, որուն յիշատակը միայն բաւական է ազնուական սրտի մէջ Հայրենասիրութիւնը վառելու, որ Լուսաւորչէն ու Թարգմանիչներէն ետեւ՝ Նորոգիչ Հայաստանեայց կոչուելու արժանի է. մէկ խօսքով՝ անցնինք Մխիթարայ: Բայց ինչպէս կարելի է իր սաստիկ Հայրենասիրութիւնը համառօտ կերպով հասկըցընել . . . : Բարեբախտութեամբ ըսելէքնիս ամէն մարդ գիտէ. ուստի եւ բաւական է որ ամենուն գիտցածին յիշատակը մտքերնուն մէջ զարթուցանելու համար՝ իր սքանչելի կենաց ընթացքին վրայէն շուտ մը եւ իբրեւ թէ թռչելով անցնինք:

Չէ թէ միայն երիտասարդութեան հասակէն, հապա տղայութենէն՝ ազգին ողորմելի վիճակին վրայ գլխաւով, եւ իր նոյն ատենէն հասունացեալ մտքն իմանալով որ ասոր դարմանը՝ միայն ճշմարիտ ուսմամբ ու գիտութեամբ կրնայ գտնուիլ, իբրեւ աստուածային նախախնամութենէն ընտրուած գործիք, միտքը դրաւ որ աս բանիս ձեռք զարնէ. ձեռք զարկաւ, միջոցները

գտաւ ու գլուխ հանեց: — Բայց թէ աս իր հայրենասիրական խորհուրդն իրեն սրշափ ծանր եղաւ, ինչպիսի անհնարին աշխատութիւններ, սրշափ նեղութիւն, սրշափ վիշտ կրեց կատարելու համար, թող վկայեն Սեբաստիա, Եւզոկիա, Կարին, Երեւան, Բերիա, Աղէքսանդրիա, Կիպրոս, Կոստանդնուպոլիս, Սինոպ, Մարզուան, Մոռա, Հոռոմ, եւ ի վեր քան զամենայն՝ Աննեոսի եւ Ս. Ղազար, որոնց մէջ ետեւէ ետեւ՝ աս իր վախճանին հասնելու կամ բարձրագոյն կերպով մը հաստատուն ընելու համար՝ Հայրենասիրութեան թեւերուն վրայ՝ իրբեւ պանդուխտ պտրտեցաւ: Ակայեն Ս. Նշանու, Սեւան անապատին, Էջմիածնի, Բասենոյ, Կարմիր վանքերը, որոնց մատենագարաններուն ու գրքերուն մէջ գիշեր ցորեկ ընկղմած՝ իր ծարաւը յագեցրնելու կը ջանար: Ակայեն Անանիա եպիսկոպոսը, Ղազար վարդապետը, Միքայէլ արքեպիսկոպոսը, Մելքիսէթ եպիսկոպոսը, Խաչատուր վարդապետը, Մարգար եպիսկոպոսը, որոնց հետզհետէ աշակերտեցաւ կամ ընկերացաւ սաստիկ մեծ նեղութիւններ ալ կրելով, աս իր վախճանին հասնելու համար: Ակայեն ան սեպացեալ լեռներն ու անմատչելի գահաւանդները, որոնց վրայէն ըստ մեծի մասին ոտքով անցաւ, մինչեւ շատ անգամ ուժը կտրելով՝ մարած գետինն ինկած կը մնար: Ակայեն ան սրբնթաց գետերը՝ որոնք լողալով անցաւ, ան մրրիկեալ ծովերը՝ որոնց մէջ գրեթէ հրաշքով մահուրնէ ազատեցաւ: Ակայեն ձմեռն անհնարին ցրտութեան ատեն՝ վրան պարզ վերարկուաւ մը ձեան վրայ անցուցած գիշերները, եւ ամառը սաստիկ տապոյ ժամանակ՝ երկիր գործելով անցուցած ցորեկները: Ակայեն աս սաստիկ նեղութիւններէն ծագած հիւանդութիւնները, երկայն ժամանակ աշուրներուն լոյսը կորսնցրնելը, սաստիկ ջերմ կրած ատեն կաթիլ մը ջուր տուող շունենալը, շատ անգամ օրերով առանց օգնականի ու մխիթարութեան մնալը, գրեթէ բոլոր կեանքին մէջ կրած խիստ աղքատութիւնը: Աերջապէս վկայեն իր թշնամիներէն ու նախանձոտներէն կրած

հալածանքները, որով քաղքէ քաղաք թափառական պտրտելու պարտաւորեցաւ. վկայեն անոնցմէ ընդունած նախատինքները, թշնամանքներն ու վնասները. վկայեն վրան եղած զրպարտութիւնները, որոնք միայն բաւական էին շափաւոր սէր մը մարելու:

Բայց Մխիթարայ գիւցազնական Հայրենասիրութիւնը՝ որուն հիմն ալ աստուածսիրութիւնն էր, ասոնցմով չէ թէ միայն շմարեցաւ, հապա նաեւ կարծես թէ դիմացն ելած դժուարութիւններէն՝ աւելի եւս սաստկացաւ, եւ կրած վշտերէն՝ աւելի եւս բորբոքեցաւ: Քիչ կրակը մարող ջուրը՝ սաստիկ կրակն աւելի եւս կը բորբոքէ: Ճրագի մը բոցը մարող հօլը՝ զամբարին բոցն աւելի կը սաստկացրնէ: Նոյնը պատահեցաւ Մխիթարայ ալ. որչափ որ հակաակորդներն իրեն աւելի վիշտ կը հասցընէին, ինքն ալ այնչափ Հայրենասիրութիւնը կը մեծցընէր: Տեսէք ինչ կը գրէ կենացը վերջին ժամանակները. Թէպէտ եւ, կ'ըսէ, բոլոր կենացս մէջ նախատուիմ ու հալածուիմ, ի վերայ այսր ամենայնի ազգիս սէրէն ու իր սիրոյն համար բրած դորձքերէս ամենեւին ետ չեմ կենար*: Ա՛ մեծանձն ոգի, ս՛ զարմանալի Հայրենասիրութիւն: Իսկ ասկից յառաջ եկած պտուղները, ազգին եղած օգուտները ցուցնելու համար երկայն խօսքերու կարօտութիւն չունինք. թո՛ղ ամէն անկողմնակալ Հայրենասէր Մխիթարայ ժամանակէն յառաջ ազգին դտնուած վիճակը, հայերէն լեզուին խանգարումը, ուսմանց, դպրոցաց, դրբերու նուազութիւնը աչքին առջեւը բերէ, եւ հիմակուաններուն հետ համեմատէ. աս միայն բաւական կ'ըլլայ զՄխիթար իր պատշաճ տեղը դնելու, եւ միանգամայն ազազակել տալու, թէ Երբ որ կրթութենէն օգնութիւն դտած Հայրենասիրութեան՝ կրօնը նեցուկ կ'ըլլայ, կը լուսաւորէ ու կ'առաջնորդէ, իր յառաջ բերած օգուտները բացատրելու համար մարդկային լեզուն բաւական խօսք չի կրնար դտնել:

* Աստուածաշնչին յիշատակարանին մէջ:

Բ.

Հայրենիք բնական էր Հայրենիքի հանդէպը
 Ինչ քանի որ զի հայրենիքը

Այն կիրք կամ զգածմանք կրնայ ծածկուիլ, կ'ըսեն իմաստունք, բայց իրական ու ճշմարիտ սէրը, մանաւանդ երբ որ սաստիկ է, անկարելի է որ ծածկուի: Ասոր պատճառն ի՞նչ է: Ասան զի երբ որ սէրն իրական ու ճշմարիտ է, չի կրնար առանց արտաքին նշանի, առանց արտաքուստ գործելու մնալ: Սէրն իրական ըլլալու համար՝ բաւական չէ որ մարդ իր սիրոյն առարկային ներքուստ յօժարութիւն ունենայ, հապապէտք է որ միանգամայն արտաքուստ ալ սա յօժարութեան նշաններն ու գործքերը ցուցնէ. այնպէս որ շատ անգամ նաեւ ակամայ ալ կը յայտնէ: Երեւակայնք մայր մը, որ զանազան պարագաներու համար ուղէ օտարականներու առջեւ մէկու մը իր որդին ըլլալը ծածկել. ենթադրենք որ սա մայրը մէկէն իր որդին վտանգի մէջ ինկած տեսնէ. արդ կարելի է որ բնութիւնը զսպէ, սէրը ծածկէ: Անկարելի բան է. ներքին մղումը զինքը կը ստիպէ որ օգնութեան հասնի, ուրիշներուն օգնութիւնը խնդրէ. որով եւ իրեն՝ ան մարդուն ունեցած սէրը կը յայտնէ: Աս է սիրոյն բնութիւնը. բայց սա է միանգամայն իր ճշմարիտ ու իրական ըլլալուն երեւելի փորձաքարներէն մէկը. ուստի եւ ան սէրն՝ որ միայն ներքին է, որ միայն խօսքով է, շատ տարակոյս կայ որ ճշմարիտ ու իրական սէր ըլլայ. բայց երբ որ գործքով, մանաւանդ երբ որ հետը դժուարութիւն ունեցող գործքով է, կրնայ ըսուիլ որ ճշմարիտ սէր է: Բայց՝ ճշմարիտ ու իրական բոց ըլլալու համար՝ պէտք է որ այրէ:

Ասկից կը հետեւի ուրեմն որ Հայրենասիրութիւնը ճշմարիտ ըլլալու համար՝ պէտք է որ գործքով ցուցուի. ան ներքին յօժարութիւնը՝ որ մարդս իր հայրենակիցներուն համար կ'ունենայ, եւ կամ կը կարծէ որ ունենայ, զոր շատ անգամ նաեւ խօսքով ալ կը

յայտնէ, կրնայ խարեական ըլլալ: Ճշմարիտ ու իրական
 Հայրենասիրութեան բուն ցոյցը՝ հայրենեաց օգտին,
 հայրենակիցներուն սիրոյն համար եղած գործքերն են:
 — Բայց ըստ ինքեան յայտնի է որ աս գործքերն ա-
 մէն մարդու համար միեւնոյն չեն կրնար ըլլալ. հապա
 ամէն մէկ Հայրենասէր՝ իր վիճակին, իր աստիճանին,
 իր կարողութեան համեմատ գործքեր պէտք է որ գործէ
 իր հայրենակցաց համար. ուստի եւ Հայրենասիրու-
 թիւնն ամէն մարդուն վրայ՝ իր վիճակին համեմատ
 պարտականութիւններ կը դնէ, զորոնք պէտք է որ
 կատարէ, եւ որոնք իւրաքանչիւր մարդուն Հայրենա-
 սիրութեան ցոյցը կ'ըլլան:

Ճշմարիտ Հայրենասէրը եթէ պաշտօնի մէջ է, իր
 Հայրենասիրութեան պարտքը կատարելու համար,
 պէտք է որ ինք զինքը զրեթէ բոլորովին մոռնալով՝
 բոլոր իր գործքերուն միակ վախճանը՝ իր հայրենակից-
 ներուն երջանկութիւնը դնէ: Պէտք է որ չէ թէ իր
 կամքը՝ հապա օրէնքները կատարել տալու ետեւէ
 իյնայ: Իր ամէն գործքերուն սկիզբն ու վախճանը, իր
 վախճանին հասնելու համար ամէն ի գործ դրած մի-
 ջոցները՝ արդարութեան համաձայն պիտ'որ ըլլան: —
 Եթէ կարողութեան տէր մարդ է, պէտք է որ ունեցա-
 ծին մէկ մասը հայրենակիցներուն օգտին համար գոր-
 ծածէ. աղքատներուն, կարօտներուն, թշուառու-
 թեան մէջ ըլլողներուն օգնութեան հասնելու է: Պէտք
 է որ հայրենեաց բարիք ընողները վարձատրէ. զանա-
 զան տեսակ տաղանդի տէր մարդիկներուն՝ որոնք հայ-
 րենեաց նպաստամատոյց ըլլալու բաղձանք ունին, բայց
 իրենց կարողութիւնը չի հասնիր՝ ձեռք բռնէ, յառաջ
 տանի, քաջալերէ: Հրապարակական շէնքերու, դպրոց-
 ներու, հիւանդանոցներու օգնելու մէջ ուրիշներուն
 բարի օրինակ ըլլալու է: Պէտք չէ որ աղքատներն ար-
 համարհէ, օրէնքներն անարգէ, իշխանութիւնը ոտքի
 տակ առնու: Աերջապէս միտքը դնելու է որ հարուստ
 ըլլալուն համար՝ բարի քաղաքացւոյ մը ամենեւին մէկ
 պարտքէն ազատ չէ. հապա անոր հակառակ՝ եթէ իր

ու աղքատներուն մէջ զանազանութիւն մը կայ նէ, ան է որ ինք՝ իր հարստութեան պատճառաւ ուրիշներուն վրայ աղղկցութիւն ունենալուն համար՝ պէտք է որ անոնցմէ աւելի օրինապահ ըլլայ, որպէս զի անոնց բարի օրինակ տայ: — Եթէ գիտուն է, պէտք չէ որ ինք զինքը մեծ բանի տեղ դնէ, հապա իբր թէ գիտցածը մոռնալով՝ օր ըստ օրէ աւելի եւս յառաջանալու ջանայ: Տգէտներն եւ ուսումնական շեղողները պիտի շարհամարհէ, հապա վրանին գութ ու սէր պիտ'որ ունենայ, մտածելով որ անոնք մտքերնին գիտութեամբ լուսաւորելու համար իր ունեցած միջոցները շէն ունեցեր. եւ այսպէս ձեռքէն եկածին չափ՝ զանոնք լուսաւորելու, իր գիտութիւնը որչափ որ կարելի է անոնց հաղորդելու, տարակոյսնին լուծելու, իր օգտակար խորհուրդներովը գործքերնուն մէջ անոնց առաջնորդելու ետեւէ պիտ'որ իյնայ: Քոչոր իր հայրենակիցներն իրեն հետ մէկտեղ իբրեւ մէկ մարմին համարելով՝ պիտի ջանայ որ ինք մտաց տեղ ծառայէ անոնց:

Աս երեք աստիճանի մարդիկներուն վրայ ըստաճներէն՝ անոնց հակառակ վիճակի մէջ գտնուողներուն պարտքն՝ ինք իրմէ կը հետեւի: Աւտի եւ պաշտօնի մէջ չգտնուող եւ իշխանութեան տակ եղող մարդիկ պէտք է որ առաջիններուն յարգութիւն ունենան, զանոնք իբրեւ օրինաց մեկնիչ եւ գործադիր, իբրեւ Աստուծոյ փոխանորդ պատուեն: Անոնց վրայ պէտք է որ վստահութիւն ունենան, առանց պատճառի վրանին կասկածի չերթան. վրանին պակասութիւն մը տեսած ատեննին՝ պէտք չէ որ նոյն պակասութեան համար զիւրենք դէշ, անիրաւ, շարագործ մարդու տեղ դնեն, եւ ուրիշներուն առջեւ ալ անոնց յարգն ու պատիւը նուազցնեն. հապա ձեռքերնէն եկածին չափ՝ անոնց պակասութիւնները ծածկելու, ուրիշներուն առջեւ զանոնք ջատագովելու ջանան. եւ թէ որ անոնց անձն ալ չէ նէ, զոնէ աստիճանն ու պաշտօնը մեծարելու են, որպէս զի օրինաց յարգութիւնը չնուազի, օրինապահութիւնն ու կարգաւորութիւնը վնաս չկրէ:

— Միջակ կարողութեան տէր կամ աղքատ մարդիկ պէտք չէ որ հարուստներուն նախանձ ունենան. պէտք չէ որ ամէն բանի մէջ անոնց բռնած ճամբան բռնելու ետեւէ իյնան: Ասկից զատ՝ պէտք չեն պահանջել որ հարուստները բոլոր ունեցածնին ուրիշներուն համար գործածեն, եւ տեսնելով որ մէկ կամ երկու հոգւոյ խնդիրքը չեն կատարեր ու անոնց օգնութեան չեն հասնիր, բսնն որ ազահ ու խտասիրտ են: Գարձեալ մեծ հարստութիւն չունենալնուն համար պէտք չեն կարծել որ հայրենեաց համար ամենեւին բան մ'ընելու պարտականութիւն չունին. հապա իրենց ունեցածին համեմատ պէտք է որ օգնեն, եւ եթէ մէկ կերպով չեն կրնար՝ զոնէ ուրիշ կարելի կերպով անոր տեղը լեցընեն: — Գիտութիւն չունեցող կամ արուեստաւոր մարդիկներէն ամենէն յառաջ պահանջուած բանն ան է՝ որ գիտութիւնը շարհամարհեն, շրսեն թէ ինչ պէտք է ուսում, ինչ օգուտ ունին գիտունը. հապա անոնց օգուտը ճանշնալով՝ մեծարեն, եւ անոնց գիտութիւնն իրենց օգտին գործածելու ջանան: Ազգին մէջ գիտութեան յառաջանալուն, գիտնոց շատնալուն վրայ ուրախանան, եւ աս բանիս՝ ձեռքերնէն եկածին շափ գործակից բլլան, եւ եթէ իրենք չեն կրնար սորվիլ, զոնէ իրենց զակըններուն, իրենց հոգացողութեան տակ բլլողներուն սորվեցընել տալու աշխատին . . .

Արկայն խօսքեր ու մեկնութիւններ հարկաւոր չէ՛ ցուցընելու որ աս ամէն ըսածնիս աղէկ կատարելու համար՝ ամէն մարդ ինչ աստիճանի մէջ որ գտնուի, ինչ կարողութեան տէր որ բլլայ, պէտք է որ առաքինի կամ մօլութիւնները զսպած եւ իր անձին վրայ տիրած բլլայ: Ասով միանգամայն յայտնի կ'իմացուի որ ճշմարիտ ու իրական Հայրենասիրութիւնը՝ միայն առաքինութեամբ կրնայ կատարուիլ, եւ ինչպէս դարուս նշանաւոր մատենագիր մ'ըսած է, Ճշմարիտ Հայրենասէր՝ միայն առաքինին կրնայ բլլալ*, եւ ուր առաքինութիւն

* Սեւեոյ Բեւեոյ

շկայ՝ հոն ճշմարիտ Հայրենասիրութիւն ալ չի կրնար գտնուիլ: Առաքինութիւններն իրարու հետ այնպէս անձուկ միացած են, որ մէկը պակասածին պէս՝ մէկալներն ալ կը պակսին կամ գոնէ անգործունեայ կ'ըլլան:

Ասոր վրայ աղէկ համոզուելու համար՝ աշուրներնուս առջեւ քանի մը հոգի բերենք, որոնք իրենց կրից վրայ բողբոսփն տիրած, բարոյական կրթութեամբ իրենց կիրքերուն աղէկ սանձ դրած չըլլալով, իւրաքանչիւրը միայն մէյ մէկ մոլութիւն ունենայ. մէկն անձնատէր, մէկը նախանձոտ, մէկը փառասէր, մէկն ազահ, մէկը բարկացող, մէկը կռուոտ . . . ըլլայ. եւ քննենք տեսնենք որ ասոնք Հայրենասէր կրնան ըլլալ: Աս քննութիւնն անոր ալ կ'օգնէ որ յայտնի տեսնենք թէ մոլութիւններն՝ ազգի մը յառաջագիմութեան ու երջանկութեան ինչպէս մեծ արդեւք կ'ըլլան, եւ գլուխն ինչպիսի մեծամեծ շարիքներ կը հասցընեն:

Անձնատէրը միայն ինք զինքը կը սիրէ, եւ ուրիշը սիրէ ալ նէ՝ միայն իրեն համար կամ իր շահուն համար կը սիրէ. միայն յինքն կը հանդի, եւ ուրիշ բանի վրայ հանդիած ժամանակը՝ մեղուի պէս անկից իրեն օգտակար եղածը ծծելու առնելու համար կը հանդի*։ Բոլոր շորս կողմն եղած բաները իր շահուն ու դիւրութեան ծառայեցընելու կը ջանայ. ինք զինքը տիեզերաց կենդրոնը կը կարծէ, եւ իրրեւ թէ միտքը զնելով որ աշխարհքիս մէջ ամէն բան իրեն համար եղած է, կ'ուզէ որ ամէն բան իրօք ալ իրենն ըլլայ, ամէն բան իր հաճոյքը կատարելու օգնէ: Ինք զինքն ամէն մարդիկներէն վեր բռնելով՝ կը պահանջէ որ ամէնքը զինքը սիրեն, զինքը պատուեն, վրան զարմանան ու իր կամքը կատարելու ջանան: Կ'ուզէ որ աշխարհքիս մէջ պատահած ամէն դէպքերն իրեն աղէկ երեւցածին պէս ըլլան. արեգակն իրեն համար ելլէ ու իրեն համար մտնէ**։ Ասով յայտնի է որ անիրաւ, անազօրոյն, բռնաւոր, նախանձոտ, կռուող . . . կ'ըլլայ. որովհետեւ անձնասիրութիւնն ամէն մոլութիւններուն սերմն իր

* Մասիլեոն:

** Լա Ռոշֆուգոյ:

մէջը կը բովանդակէ: Արդ այսպիսի մտութեան տէր
 մարդ կրնայ Հայրենասէր ըլլալ, կրնայ Հայրենեաց փոքր
 բարիք մ'ալ ընել: Անկարելի է. սիրտն անձին սիրովը
 այնպէս լեցուած է, որ ուրիշ բանի սէր ամենեւին չի
 կրնար մէջը տեղ գտնել: Եւ թէ արտաքուստ Հայրե-
 նասիրութիւն ալ ցուցրնէ, սուտ է, կեղծաւորութիւն
 է, իր անձնասիրութեան բանեցուցած միջոցներուն
 մէկն է. ինչու որ աս մտութիւնը զո՛հ ընելու համար
 ամէն կերպարանք կ'առնու, ամէն միջոց կը բանեցրնէ:

*Վախանձոտն ուրիշին ունեցած բարիքը, մեծու-
 թիւնն, աստիճանը, պատիւը, հարստութիւնը չի կրնար
 տանիլ: Ազգին մէջ իմաստուն, գիտուն, հարուստ,
 պատուաւոր մարդիկներ գտնուելուն վրայ ուրախանա-
 լու, եւ անոնց եղած բարիքն՝ իր անձին եղածի պէս
 համարելու տեղ՝ անոնց վրայ կը տրտմի ու կը տխրի:
 Ազգին մէջ գտնուած ամէն մէկ գիտուն, ամէն մէկ
 հարուստ, ամէն մէկ պատուաւոր անձը՝ մէյ մէկ օձ է որ
 սիրտը կը կրծէ, զինքը կը հիւժէ ու կը մաշէ: Ուրեմն
 ով որ մեծ տաղանդներու տէր ու Հայրենեաց բարեբար
 է, ի հարկէ նախանձոտներուն աչքին փուշ կ'ըլլայ.
 ուստի եւ կը ջանան զինքն իրենց մտութեան զո՛հ ընել,
 եւ շատ անգամ ալ իրենց վախճանին կը հասնին. զո-
 մանս իրօք Հայրենեաց օգնելու կարողութենէն կը
 զրկեն, ոմանց ալ սիրտը նեղելով՝ Հայրենեաց բարիք
 ընելու բաղձանքնին կորսնցրնել կու տան: Եւ թէպէտ
 նախանձը մարելու համար պէտք չէ որ մարդ առաքի-
 նութենէն ետ կենայ, ի վերայ այսր ամենայնի ամէն
 մարդ ան աստիճանի զօրաւոր առաքինութիւն չ'ունե-
 նար՝ որ թէ բարիք ընէ եւ թէ՛ ըրած բարիքին համար
 երախտագիտութիւն գտնելու տեղ՝ նախանձու եւ ստե-
 լութեան պատահի, նեղութիւն ու վիշտ կրէ, եւ բանի
 տեղ չ'ընելով՝ ըրած բարիքը շարունակէ: Ասով, ինչ-
 պէս ըսինք, շատերն այսպիսի նեղութենէ ազատելու
 համար՝ ընելու բարիքնին մէկդի կը թողուն, ետ կը
 քաշուին. որով Հայրենիքը մեծամեծ բարիքներէ կը
 զրկուի: Ապա ուրեմն նախանձօտը չէ թէ միայն հայ-

րենասէր չի կրնար ըլլալ. հապա նաեւ ուրիշին Հայ-
րենասիրութեան ալ արգելք կը դնէ, Հայրենասիրու-
թեան գործքերը կը խափանէ:

Փառասէրը՝ որուն քաղցն ամենեւին պատուով մը,
աստիճանով մը չի յազենար, կ'ուզէ որ ազգին մէջ ա-
մենէն վեր ըլլայ. իրմէ վեր մէկ հոգի ալ որ տեսնէ,
հանգիստ չ'ունենար, ամէն կերպով կը ջանայ որ զանիկա
վար ձգէ ու ինք անոր տեղն անցնի: Թող ամէն մարդ
մտածէ աս վախճանին հասնելու համար գործածած
միջոցները. խարդախութիւն, նենգութիւն, շարափո-
սութիւն, զրպարտութիւն, . . . ամենեւին աչքին բան
մը չեն երեւար, բաւական որ անոնցմով իր անյազ փա-
ռասիրութեան նպատակին կարող ըլլայ հասնիլ: Թող
ամէն մարդ մտածէ իր վախճանին հասնելէն ետեւ
հաստատուն մնալու համար ըրածները. անիրաւութիւն,
բռնութիւն, հարստահարութիւն, . . . ամէն ալ ի
գործ կը դնէ, եթէ անոնցմով կրնայ ինք զինքը բռնել:
Ասով հայրենեաց օգտին համար աշխատելու կարողու-
թիւն ու կամք ունեցող բոլոր մարդիկ մէկդի կը մնան,
հայրենիքն անոնցմէ սպասած բարիքներէն կը զրկուի,
եւ դժնդակ ու անտանելի լծոյ տակ կը հեծէ:

Շարկ չկայ աս աղէտալի նկարագիրն աւելի եր-
կընցընել, մէկիկ մէկիկ ուրիշ մոլութիւններ ունեցող
մարդիկներն ալ մէջ բերելով՝ ցուցընել որ անոնք ալ
Հայրենասէր չեն կրնար ըլլալ, եւ միանգամայն նոյն
մոլութիւններուն ալ հայրենեաց պատճառած շարիք-
ները ստորագրել: Մինչեւ հիմա ըսուածներէն՝ ուրիշ-
ներն ալ գիւրաւ կրնան իմացուիլ:

Աս ըսուածներէն բացայայտ կը տեսնուի որ հայ-
րենեաց ու ազգի մը ամենէն մեծ ու ամենէն վնասակար
թշնամիները՝ մոլութիւններն են: Աս մոլութիւնները,
հայրենեաց աս ներքին ու ընտանի թշնամիները՝ ար-
տաքին թշնամիներէն այնչափ աւելի վնասակար ու
զարհուրելի են, որչափ որ անոնցմէ աւելի ծածուկ են,
ու միօրինակ ներքուստ պատերազմելով՝ օր ըստ օրէ
զինքը կը ջլատեն, զօրութիւնը կը նուազցընեն ու վեր-

Նապէս վրան մահաբեր հիւանդութիւն կը բերեն, որուն դարման տանելն ու բժշկելը՝ գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ: Ասկից կը հետեւի ուրեմն որ ամէն Հայրենասէրներն, ինչ աստիճանի մարդ ալ ըլլան, ան աստիճանին համեմատ մասնաւոր պարտքերէն զատ՝ նաեւ ընդհանուր պարտք մ'ունին, որ միանգամայն ամէն մէկուն զլիսաւոր ու ամենէն մեծ պարտքն է, այս ինքն աս ներքին ու սաստիկ թշնամոյն՝ մոլութեան դէմ պատերազմիլ: Տեսնենք հիմա թէ աս պատերազմը կարգաւորեալ ըլլալու եւ յաղթութեամբ պսակուելու համար՝ ինչ կերպով պէտք է որ մշուի:

Մոլութիւններուն դէմ պատերազմելու, մոլութիւնները ջնջելու, ազգ մը բարի ու առաքինի ընելու համար՝ ամենէն յարմար ու զօրաւոր միջոցն ան է՝ որ ամէն մարդ սկսի իր անձնական մոլութիւններուն դէմ պատերազմիլ ու ինք զինքը մոլութիւններէ պահելու ետեւէ իյնալ: Եթէ ազգի մը ամէն մէկ անդամը՝ մոլութեան իր վրայ տիրելու վտանգը տեսած ատեն՝ այնպէս դէմ դնելու ջանար, այնպէս առաքինութեան զէնքը ձեռքն առնէր, ինչպէս որ ամէն բարի քաղաքացի, թշնամոյն՝ քաղքին դուռը հասնելը լսած ատեն, զէնք կ'առնէ. եթէ մոլութեան դէմ այնպէս զգուշութիւն ընէր, ինչպէս որ Հայրենասէր մը՝ հայրենիքը թշնամեաց ձեռքը մատնող ներքին թշնամոյն դէմ զգուշութիւն կ'ընէ, ան ատեն մոլութիւնն ազգին մէջ մուտ չէր կրնար գտնել, նոյնպէս մտած մոլութիւնն ալ դիւրաւ կը ջնջուէր: Ազգ մը առանձին անձինքներէ կը կազմուի. արդ եթէ նոյն ազգը կազմող առանձին մարդիկներն իրենք զիրենք մոլութիւններէ պահպանելու ջանային, իրենց մոլութիւնները խլելու փոյթ ունենային, իրենք զիրենք ազգին առաքինի անգամ յարգարելու ետեւէ իյնային, քիչ ժամանակի մէջ բոլոր ազգը մոլութիւններէ ազատ ու առաքինի կ'ըլլար:

Աս է, ինչպէս ըսինք, ամէն Հայրենասէրներուն զլիսաւոր ու առաջին ընդհանուր պարտքը: Բայց որով-

Տեսեա շատ դժուարին եւ գրեթէ անկարելի է որ ազգի մը մէջ ամէն մարդ աս գեղեցիկ ոգւով վառուած ըլլայ, աս սքանչելի Հայրենասիրութիւնն ունենայ, անոր համար ճշմարիտ Հայրենասէրներուն երկրորդ գլխաւոր ու ընդհանուր պարտականութիւն մ'ալ կը ծագի. այս ինքն՝ իրենց մոլութիւնները յաղթելու, հայրենաց առաքինի անդամ ըլլալու ջանալէն ետեւ, նաեւ Հայրենակիցներն ալ մոլութիւններէ ազատ պահելու ջանալ:

Ըզգ մը մոլութիւններէ զերծ կամ առաքինի ընելու համար՝ ամենէն բնական ու ամենէն յարմար միջոցն աս է, որ նախ ամէն մարդ ջանայ ինք իր անձնական մոլութիւնները յաղթել, եւ ետքը ուրիշները մոլութիւններէն ազատելու ետեւէ իյնայ: Աս կերպով վարուելով՝ վախճանին հասնիլը որչափ որ դիւրին է նէ, այնչափ ալ դժուարին՝ մանաւանդ թէ կը համարձակիմ ըսելու՝ անկարելի է որ մէկն ինքնին մոլութիւններու մէջ գտնուելով, նաեւ ետեւէ ալ իյնայ՝ ուրիշները կարող ըլլայ ճամբու բերել: Մոլութեան մէջ գտնուողն ուրիշները մոլութիւններէ ազատել ուղել՝ անոր կը նմանի որ տգէտ մը ուրիշներուն գիտութիւն սորվեցընել ուզէ, կամ կոյր մը ուրիշ կոյրերուն առաջնորդ ըլլայ: Մէկ բարի օրինակ՝ հարիւր խրատէն աւելի օգուտ կ'ընէ, կ'ըսեն իմաստունք. եւ ասոր հակառակ մէկ շար օրինակ՝ հազար բարի խրատին ըրած ազդեցութիւնը կ'աւրէ, կ'ապականէ: Հայր մը, վարժապետ մը, երբ որ իր մոլութիւններուն վրայ տիրած է, բարի օրինակաւ հաստատուած մէկ խօսքովը՝ անհամեմատ աւելի կ'ազդէ իր որդւոյն կամ աշակերտին բարքը շիտկելու, քան թէ մոլութեան մէջ գտնուողն իր հարիւր խօսքովը: Ի՞նչպէս կրնայ բարկացող կամ կռուտ մարդ մը՝ իրեն խնամոցը յանձնուածներուն հեղութեան խրատ տալ. ի՞նչպէս կրնայ զիրենք համոզել որ բարկացողութիւնը, կռուասէր բնութիւնը մարդուն վնասակար ու ամօթալի բան է, եւ անոր համար աս մոլութիւններուն դէմ կռուելու է:

Ապա ուրեմն ուրիշներն առաքինի ընելու համար՝ հարկ է որ մարդ ամենէն յառաջ ինք առաքինի ըլլալու ետեւէ իյնայ: — Եթէ մէկն աս կերպով վարուելով՝ իր հայրենեաց ունեցած գլխաւոր ընդ հանուր պարտականութիւնը կատարէ, թէպէտ եւ կենացը մէջ հայրենեացն ամենեւին ուրիշ մէկ ծառայութիւն չընէ, ի վերայ այսր ամենայնի հայրենեաց շատ օգտակար եղած կ'ըլլայ. որովհետեւ ինչպէս վերի ըսուածներէն յայտնի կ'երեւայ, հայրենիքն ամենէն աւելի վտանգաւոր թշնամիներէն ազատած կ'ըլլայ: Իսկ եթէ մէկն ասոր հակառակ բոլոր կեանքը հայրենեաց համար դործէ, հայրենակիցներուն յառաջադիմութեան համար աշխատի, եթէ ամէն բանէն յառաջ ինք առաքինի ըլլալու չի ջանար, բոլոր իր Հայրենասիրութիւնն անօգուտ է, փնասակար է: Նախ մոլութիւններու տակ ինկած մարդու մը հայրենեաց համար ըրածները՝ փուճ ու անօգուտ են. ինչու որ բուն իր վախճանը ոչ երբեք կրնայ հայրենեաց օգուտը, եւ զինքը շարժող պատճառը՝ ճշմարիտ Հայրենասիրութիւնն ըլլալ: Մարդուս սիրտն անձուկ է. այլեւայլ մոլութիւններու սրջ եղած սիրտն՝ աս գեղեցիկ հօրը չի կրնար իր մէջը բովանդակել. մոլութիւններն այնպէս բնութիւն մ'ունին՝ որ մարդուս սրտին ամէն աղնուական բերմունքները կը խղզեն, կ'ապականեն կամ անգործունեայ կ'ընեն: Աս նիւթին աղէկ օրինակ մ'ունինք Հռոմայեցւոց վրայ. սրչափ ժամանակ որ իրենց բնական առաքինութիւնները պահեցին, Հայրենասէր էին, եւ իրենց Հայրենասիրութիւնն՝ հայրենեաց համար իրենց մեծամեծ գործքեր գործել կու տար, որով գրեթէ բոլոր աշխարհքիս ալ տիրեցին: Քայց երբ աս առաքինութիւնները կորսնցուցին, երբ որ մոլութիւններու գերի եղան, արդարութեան տեղ՝ անիրաւութիւն, բարեխառնութեան տեղ՝ անկարգութիւն, արիւթեան տեղ՝ թուլութիւն . . . մտաւ, նոյն առեւն Հայրենասիրութեան տեղ ալ՝ անձնասիրութիւն եկաւ, տէրութիւնը կորսնցուցին ու շարաշար կործանեցան:

Ար յուսանք որ աս ըսուածներուն վրայ ամենեւին մէկը չի տարակուսիր. բայց գուցէ ոմանց շահազանց բան երեւցած ըլլայ վերջին ըսածնիս թէ Հայրենասիրութիւնն առաքինութեան հետ կապակցուած որ չըլլայ՝ մնասակարէ*։ Ասոր վրայ ալ համառօտի խօսելով խօսքերնիս կը վերջացընենք։ — Ամէն առաքինութիւն իր թշնամիներն ունի, որոնք ամէն կերպով անոր յարգն ու փոխներուն առջեւ նուազեցընելու կը ջանան, որպէս զի նոյն առաքինութիւնը շունենալնուն ամօթն իրենց վրայէն վերցընեն։ Բայց որովհետեւ առաքինութիւնն ըստ ինքեան այնպէս գեղեցիկ, այնպէս սիրելի բան մըն է, որ նոյն իսկ շունեցողներն ալ, բաւական որ վերջին աստիճանի շարութեան հասած չըլլան, կը յարգեն, անոր համար իր թշնամիներն ուղղակի իրեն դէմ խօսիլ չկրնալով՝ շատ անգամ անոր շարաշար գործածութիւնը կամ անոր կեղծ իբր ձեռքերնին գործ իր կ'առնեն, եւ անով առաքինութիւնը տգէտներուն առջեւ ատելի ընելու կը ջանան։ Նոյնը կը պատահի Հայրենասիրութեան ալ։ Գժբախտութեամբ ամէն ազգի մէջ ու ամէն ատեն այնպիսի մարդիկ կը գտնուին, որոնք աս գեղեցիկ առաքինութեան զուրկ գտնուելով՝ ունեցողներն ուրիշներուն աչքէն հանել կ'ուզեն։ Բայց ինչպէս ընեն։ Չեն կրնար Հայրենասիրութիւնը համարձակ վար զարնել, ըսել թէ Հայրենասիրութիւնն անօգուտ՝ մնասակար բան մըն է. ուստի եւ Հայրենասիրութեան շարաշար գործածութեան, անոր կեղծ իբրէն ծագած միտաններուն կը դիմեն, եւ անով նոյն իսկ Հայրենասիրութիւնն ատելի ընելու կը ջանան, եւ շատ անգամ իրենց վախճանին կը հասնին. որով եւ Հայրենիքը մեծապէս մնաս կը կրէ։

Բայց որոնք են Հայրենասիրութիւնը շարաշար գործածողները, որոնք են Հայրենասիրութեան կեղծ իբրն ունեցողները։ Անոնք որ մտլութիւններով լեցուն

* Գրութիւնն առաջին անգամ 1849ին հրատարակուած ըլլալով, յաջորդ էջերն աշխարհի նոյն ժամանակուան տխուր հանգամանքը կը ներկայացընեն։

են, եւ աս իրենց մտութիւնները ծածկելու, մտքերնին զբաժ զանազան վախճաններուն հասնելու համար՝ Հայրենասիրութիւնն իրենց գործիք կ'ընեն: Անոնք որ իրենց անձնասիրութիւնն ու պատուասիրութիւնը՝ Հայրենասիրութեան պատուակին տակ ծածկելով՝ իրենց անուն ստանալու, մեծ պատուոյ, աստիճանի ու հարստութեան հասնելու համար բրած ջանքերնին՝ իբրեւ հայրենեաց օգտին համար եղած գործքեր կ'ուզեն ցուցընել: Անոնք որ թէպէտ աս աստիճանի շարութեան հասած չեն, ու սրտերնուն մէջ հայրենեաց սէր կայ, բայց իրենց մտութիւններուն վրայ աղէկ տիրած չըլլալով, քրիստոնէական սէրն՝ Հայրենասիրութեան հետ միացուցած չըլլալով, իրենց Հայրենասիրութեան մէջ կրօնքէն շառաջնորդուելով՝ շատ անգամ շափր կ'անդընեն, եւ իբրեւ թէ ամէն բան Հայրենասիրութեան ներուած կը կարծեն, որով ուրիշներուն առիթ կուտան որ իրենց բրած շարիքներուն ու անկարգութիւններուն պատճառը՝ Հայրենասիրութիւնը կարծեն: Ասով պատճառ կ'ըլլան որ նոյն իսկ Հայրենասիրութիւնը կը զրպարտուի ու տղէտներուն առջեւ կը նախատուի. ասով շատ անգամ ճշմարիտ հայրենասիրական գործքերը շարաշար կը մեկնուին, նոյն իսկ Հայրենասէրներն ալ ոմանց առջեւ իրենց պատիւը կը կորսնցընեն, կամ գոնէ ընելու բարիքնին ըստ մեծի մասին կը խափանուի. որով շատերը Հայրենասիրութենէն ետ կը կենան, եւ տգիտութեամբ Հայրենասիրութեան թշնամիներուն կողմը կ'անցնին ու անոնց գործակից կ'ըլլան: Արդ յայտնի է որ աս կերպով առաքինութենէ զուրկ եղող կամ աւելի ճիշդ խօսելու համար՝ շինծու կամ գոնէ կիսկատար Հայրենասիրութիւնն անօգուտ ըլլալէն զատ՝ անուղղակի վնասակար ալ կ'ըլլայ:

Իսկ եթէ խօսքերնուս դեռ կատարեալ չհաւանող կայ, թող մէյ մը աչուրները Եւրոպայի հիմակուան վիճակին դարձընէ: — Ի՞նչ աղէտալի տեսարան: Ամէն կողմէն ուրախութեան ձայները դադրած անոնց տեղ ողբոց ու հառաչանաց ձայներ կը լսուին: Շատ տեղ

Համալսարաններն ու դպրոցները դոցուած, արուեստ-ներն ու գիտութիւններն երեսի վրայ ձգուած, առուտուրն ու վաճառականութիւնը գրեթէ դադրեր են: Գոռաջագոյն Հանգարտ ու խաղաղ եզող քաղաքներու մէջ՝ Հիմա ամէն բարի քաղաքացին իր ընչից, կենաց ու պատուոյն վրայ բոլոր մը ապահովութիւն չունի, եւ միշտ ահա դողի մէջ կը կենայ: Իրենց ժողովուրդները զաւկի պէս սիրող ու բոլոր կեանքերնին անոնց երջանկութեան նուիրող իշխաններն՝ իրենց մայրաքաղաքներէն, ուր երբեմն հօր պէս պատիւ ու յարգութիւն կ'ընդունէին, փախչելու կը ստիպուին: Հայրենաց ճշմարիտ պայծառութեան բաղձացող ու բոլոր ձգամբ իրենց հայրենակիցներուն օգտին համար աշխատող երեւելի անձինք՝ նենգաւոր ու կատաղի մարդիկներու ձեռքով կը սպաննուին: Փողոցներու եւ հրապարակներու մէջ իրենց գործքին զբաղող կամ զբօսող հանդարտ քաղաքացիներու տեղ՝ զունդագունդ զինուորեալ մարդիկ կը տեսնուին: Աստակասէր երկրագործն իր քրտանց բերքերուն վրայ սեռախանալու տեղ՝ զաւկրները քովը ժողված՝ արտասուօք կը հառաչէ. արուեստաւորն իր ամայի խանթին մէջ անգործ նստած՝ իրիկունը ձեռուրները պարապ տուն դարձած ատեն անօթի կնոջն ու որդիքներուն տնենալու ցաւոյն վրայ կը մտածէ: Մէկ կողմը հարս մը իր նորածին զաւակը զիրկն առած՝ մեռնող այրը կու լայ յուսահատութեամբ. մէկալ կողմը տարիքն առած մայր մը իր ծերութեան նեցուկն եզող որդւոյն մահը կը կոծի: . . .

Երբ որ մարդ աս ամէն շարիքները տեսնէ, կը սկսի պատճառները փնտռել, եւ հարցունել թէ արդեօք բարբարոսներու զնգեր կ'արշաւեն, արդեօք նոր Ատափդա կամ երկրորդ Թիմուր մ'ելած է: . . . Եւ ինչչափ կը զարմանայ երբ՝ որ կ'իմանայ թէ ասանկ բան չկայ, եւ աս շփոթութեանց ու շարեաց միակ պատճառը կամ զոնէ գլխաւոր գործիք ըլլողն՝ ան շինծու կամ առաքինութենէ զուրկ Հայրենասիրութիւնն է: Բայց թէպէտ զարմանայ, թէպէտ երկայն ժամանակ

Հաւատալ չուզէ, ի վերայ այսր ամենայնի աղէկ մը քննելով՝ պէտք է որ խոստովանի թէ այնպէս է: Պէտք է որ յայտնի տեսնէ թէ քանի մը փառասէր կամ անձնասէր մարդիկ՝ իրենց վախճանին հասնելու կամ իրենց մօլութիւնն յազեցընելու համար՝ Հայրենասիրութիւն կեղծաստեղծութիւն էլամ ու հետերնին ուրիշ իրենց նման շար ու ազահ մարդիկներ առած, (որոնք թէպէտ իրենց սրտին մէջ Հայրենասիրութեան եւ ոչ կայծ մ'ունին, վասն զի գուցէ եւ ոչ ալ Հայրենիք ունին, բայց Հայրենիք, Հայրենասիրութիւն բառն անգագար բերաննին կը պտըտցընեն, միշտ խօսքերնին աս է թէ Հայրենիքը, Հայրենեաց ազատութիւնը վտանգի մէջ է, եւ բոլոր բրածնին Հայրենասիրութեանն ծագած գործքերու պէս կը ցուցընեն,) անոնց ձեռքովը շատ միամիտ ու անմեղ մարդիկ խաբելով՝ իրենց կողմը կը ձգեն, եւ ամէնքը մէկտեղ նոյն շարիքները կը գործեն կամ անոնց պատճառ կ'ըլլան: Եւ թէպէտ աս վերջին միամիտ մարդիկներէն ոմանք եւ գուցէ շատերը սրտանց իրենց հայրենեաց բարիքը կ'ուզեն, բայց աս իրենց Հայրենասիրութիւնն առաքինութեամբ միացեալ չըլլալով, եւ անոր համար ալ բանեցուցած միջոցներուն անիրաւութեան ու վնասակարութեան միտ շղնելով՝ առանց խղճի քանի մը շարերուն գործիք կ'ըլլան, անոնց կ'օղնեն ու հայրենեաց զլուխն ան մեծամեծ շարիքները կը բերեն: — Աս ամէն բան տեսնելով՝ ո՞վ կրնայ ալ աս շինծու եւ անկատար Հայրենասիրութեան վնասակարութիւնն ուրանալ. ո՞վ կրնայ շտեմնել թէ իրաւունք ունէինք՝ լռելու որ եթէ Հայրենասիրութիւնն առաքինութեան հետ միացեալ չըլլայ՝ մեծապէս վնասակար է:

Ըստուած շքնէ որ մեր Ազգին մէջ այսպիսի պակասաւոր ու շինծու եւ վնասակար Հայրենասիրութիւն ենթադրենք: Մանաւանդ թէ կը յուսանք ու հաստատուն գիտենք թէ քանի որ ան շատ զարեբէ յառաջ գոյութեամբ յիշատակուած ու Ազգին մեծերը նախանձելի ընող տիրասիրութիւնն ու միաբանու-

Թիւնը* մեր Ազգին Հայրենասէրներուն սրտին մէջ
 հաստատուն կը մնայ, քանի որ մեր Ազգին իբրև
 բնածին եղած կրօնասիրութիւնն ու բարեպաշտու-
 թիւնն անջինջ կը կենայ, այսպիսի հրէշ մը չի կրնար
 մուս գտնել: Բայց սրովհետև հիմակուան շինծու եւ
 վնասակար Հայրենասէրներն ամէն կերպով իրենց շա-
 րամսութիւնը ծածկելու կը ջանան, անոր համար մեզի
 պարտք համարեցանք այսպիսի խաբէութենէն զգու-
 շացընել: Արդէս զի ան նախանձելի Հայրենասիրու-
 թիւնն՝ որ հիմակուան ատեն Ազգիս մէջ աւելի եւս
 տարածուելու սկսած է, չէ թէ միայն միշտ մաքուր ու
 անխառն մնայ, հապա աւելի եւս մաքրուի, բուսու-
 րուի, կարգաւորուի ու գործունեայ ըլլայ: Արով ճշմա-
 րիտ Հայրենասէրներուն թիւն երթալով աւելնայ,
 իրենց ծիգն ու աշխատութիւնը, Ազգին օգտին հա-
 մար բրածնին՝ աւելի եւս պտղաբեր ըլլայ, եւ երբեք ան
 շինծու եւ վնասակար Հայրենասիրութիւնը չկարենայ
 մուս գտնել: — Աս է մեր խօսքին նպատակը, աս է
 մեր սրտին բաղձանքը, աս է միանգամայն մեր հաս-
 տատուն ակնկալութիւնը:

* «Երանի որ Հայոց գնդին տեր իցէ, այնպիսի տիրակեր
 եւ միտքան . . . գորացն», : Աս խօսքս ըստ Հապուհ Պարսից
 թագաւորը, իրենց Արշակ թագաւորին փոյ Հայոց ունեցած
 սերն ու գութը տեսնելով: Բուզ. Դպր. Ե. ԳԼ. Ե. 202:

